

A műelemzés és a korszerű módszerek

Formateremtő elvek a költői alkotásban (A verselemzés új módszerei és lehetőségei), szerkesztette: Hankiss Elemér. Akadémiai Kiadó, Budapest 1971. 652.

A novellaelemzés új módszerei, szerkesztette: Hankiss Elemér. Akadémiai Kiadó, Budapest 1971. 333.

(Az MTA Stilisztikai és Verstani Munkabizottságának kiadványai.)

A múlt év végén (mindössze néhány hónap különbséggel) megjelent két vaskos kötet törzsanyaga lényegében az MTA felüljelzett munkabizottsága 1968-ban, illetve 1970-ben megtartott vitauléseinek anyagából adódik. Az elsőben két előre kijelölt vers, Babits Mihály *Ősz és tavasz között* és Kassák Lajos *A ló meghal, a madarak kirepülnek*, a másodikban viszont négy előre megadott novella, Kosztolányi Dezső *Caligula*, Krúdy Gyula *Utolsó szivar az arabs szürkénél*, Móricz Zsigmond *Barbárok*, Nagy Lajos *Január* című alkotása köré csoportosulnak a közreadott tanulmányok. A két kötet szerkezetében különbséget az jelent, hogy míg az elsőben szinte pontról pontra rajzolódik ki előttünk az eredeti vitaulések menete, jóllehet bizonyos visszaütések kiderül, hogy itt is bizonyos válogatásra került sor, a második kötetben viszont az első kötetet oly élénkítő vitaszellem eltűnik, a hozzászólások is kisebb-nagyobb írássokká kikerekítve láttak napvilágot.

A két könyvben megjelent szép számú tanulmány kimondatlan célja végül is nem más, mint az irodalomtudományi munka egyik nálunk igencsak elhanyagolt területére, a műelemzésre felhívni a figyelmet. Ebben a tekintetben valóban osztatlan dicséretet érdemel mind a kezdeményezés, mind a megvalósítás és az eredmény: a hihetetlenül sokféle szempontot, módszert exponáló írássok sora. Más kérdés, hogy sok esetben, különösen a nálunk még újdonságnak ható elméleti megfontolás, módszer segítségével elkészített elemzések számára a kijelölt versek és novellák gyakran csak ürügynek számítottak éppen az igénybevett új módszer bemutatásához, helyességének bizonyításához. Méginkább nyilvánvaló ez azokban a tanulmányokban, ahol a ma oly népszerű és különféle típusú számszerűsések, statisztikai jellegű feldolgozások szabályszerűen eltakarják szemünk elől magát a művet. E számszerűsések valóban nagyon érdekesek, egyszer-mászor valóban fellebbentik a fátylat eddig rejtett törvényszerűségekről, máskor viszont pusztán csak megerősítik az egyszerű tapasztalatok alapján is megállapítható jelenségeket, vonásokat, jellemzőket. A többnyire számszerűen vagy ábrákkal alátámasztott strukturális megközelítések jellegzetes hibája többszörös felerősítésben jelentkeznek a kötetek gazdag anyagában. Mégpedig az, amire az első konferencia összegezésében Szabolcsi Miklós is utalt, hogy legtöbbszörre nem szükséges a tanulmányba azokat a részletszámításokat is beilleszteni, amelyek a kutató számára elkerülhetetlenek voltak, azonban az eredmények megértéséhez, bizonyításához nem szükségesek. E tömeges számszerűsések a kutatásnak csak megbecsülő fázisát jelenthetik, hiszen ezek csak akkor hasznosak, ha belőlük szóban is kifejezhető eredményeket, megfontolásokat, törvényszerűségeket szűrhetünk le. Ne feledjük, a modern számítógépek esetében is egy kissé szakmai ámitásnak tűnik, amikor a szakember a másik szemébe csak képviselőit vagy éppen az érdeklődő, de avatatlan olvasót a számítógépek által produkált bonyolult matematikai eljárásokkal hökkentí meg, s ugyanakkor elfelejt arra az egyszerű tényre rámutatni, hogy ma már a legbonyolultabb kutatások jelentős részénél a számítógép-rendszer végén ott a konzol írógép, amely egyszerű mennyiségekben vagy akár éppen szóban írja ki a végeredményt.

De nézzünk talán mindjárt néhány példát. Széles Klára az első kötetben megjelent tanulmányok átlagánál terjedelmesebb munkájában (*A Kassák-vers szerkezeti vezérelve*) lényegében a kassáki képalakítás, ill. versépítés egyetlen, bár alapvetően fontos mozzanatát (reális és szürrealis részeket dadaista elem köt össze, két első között természetesen kontraszt hatást) boncolja. Elgondolásának kihámozását éppen a túl sok köztes példa nehezíti, ugyanakkor számos olyan részlet-megállapítás is akasztja, amely talán nem feltétlenül tartozik a boncolt probléma vonalába. Mindezek ellenére Széles Klára meggyőzően bizonyította a költő szerkesztési elvének jelenlétét, illetve mindenütt jelvalóságát (homogenitását).

Számszerűsések és grafikai táblázatok halmazával találkozhatunk Kecskés András tanulmányában (*A Babits-vers komplex ritmikái elemzése*), amelyben az alapvetően igen helyes elképzelés eredményességéből — miszerint a korábbi leegyszerűsített verstani elemzési módszerrel szemben négyféle szempont szerint (időtartam-viszonyok, hangerősség-viszonyok, dallam és hangminőség) kívánja analizálni a költeményt — éppen a nehezen követhető „képletek” vannak le. Az említett négy kategória elemzéséhez kapcsolt statisztikai adatok még áttekinthetőek, azonban a komplex verselemzéshez használt jelrendszer egyszerűen érthetetlenül bonyolult. Ha az elmúlt egy-két évtized kísérleteit áttekintjük, már a szöveg akusztikai lejegyzését ille-

tően, akkor azt kell megállapítanunk, hogy még leginkább a többszázéves történeti fejlődést maga mögött tudó zenei hangjegyzírás, illetve az ehhez közel álló megoldások tűnnek a legsikeresebbeknek. Kecskés András írástechnikájának, amellyel egyébként már egy korábbi cikkében megismerkedhettünk — legnagyobb hibája, hogy oly sok mindent ír rá (és oly bonyolult módon) az egyébként a kottairást idéző szótagszimbólumokra, amit csak hosszas fejtörés után érzékelünk, és hol van akkor még a folyamatos követés, amelyet nyilván hozzáképzelt Kecskés a tanulmány függelékeként megjelentetett táblákhoz, amely a teljes Babits-vers komplex ritmusképét leírja.

Voigt Vilmos tanulmányában (*Kísérlet a két vers összehasonlító-tartalmi elemzésére*) már nemcsak az áttekinthetetlenül bonyolult képletek a zavaróak, hanem a kiválasztott elemzési szempont is önkényesnek tűnik. Az egyik irány, tehát a valódi (reális) és poétikai (kvázi) kijelentések egymástól való megkülönböztetése még elfogadhatónak tűnik, azonban a másik irányú csoportosítás teljesen formainak látszik, miszerint a kijelentések egyrészt a költő énjére (a szubjektumra), illetve a külvilágra (objektumra) vonatkoznak. E csoportosítás eltekintve attól, hogy Voigt bevallása szerint is számos csoportosíthatatlan elemet ad, már eleve reménytelennek látszik abban a tekintetben, hogy valamilyen lényeges momentumhoz vezethet el tartalmi vonatkozásban. Amely egyébként be is következik, mivel a megszámlálson túl semmilyen „súlyosabb” megállapítás nem következik a tanulmány végén.

Hogy a két kijelölt vers pusztán csak ürügyként szolgált új elemző módszerek bemutatásához, az leginkább Kanyó Zoltán tanulmányánál vehető észre. E felemás megoldás eredménye, hogy a rövid terjedelmű miatt sem a szemiotikai elemzés teljesebb kifejtésére, sem a Babits-vers módszeresebb feldolgozására nem kerülhetett sor.

A *Formateremtő elvek a költői alkotásban* című kötetből két tanulmány az, amelyet a leginkább elfogadhatónak érzek, ezek közül az egyik feltétlenül az új módszerrel dolgozó írók közé sorolható. Csuri Károly tanulmánya (*A Kassák-vers embléma-rendszere*) a valóban nem egykönnyen megemészthető kassáki alkotás tán legizgalmasabb, sőt legalapvetőbb tartalmi rétegét bontja ki. A vallási eredetű, vallási motívumokkal kapcsolódó emblémák ugyanis sok vonatkozásban jól beilleszthetők a nagy költő világgépébe, gondolatvilágába. Akár az egész rendszert átfogó gondolat (a vallások kora lejárt — új korszak kezdődik), akár az oly sok gondot okozó orosz motívumok eredete vagy a szittyá-motívum is fényes igazolást nyer. Még izgalmasabb, hogy Csuri Kassák képszerkesztésével kapcsolatban Széles Klárához igen hasonló eredményig, tehát a kontrasztokban megvalósuló stílusig jut el. Csuri tanulmányának talán egyetlen gyenge pontja a terminológia, pontosabban az embléma meghatározása.

A másik egyértelműen elfogadható tanulmánynak Németh G. Béla írását (*A Babits-vers mint „hasonlat”*) érzem. A „korszerű elemző módszert” ezúttal izgalmas stílus és eszméleti gondolatok helyettesítik, amelyek egyik fontos gócpontja a halál általános és etikai problémáinak boncolása. Rendkívül érdekes és magán a vitailésen kiaknázatlan összevetési lehetőséget is kínál többek közt Németh G. Béla elemzése, amelynek kiindulása lényegében az, hogy a XIX. század végén az anyagelvű természettudományok előretörésével a vallásos világgép valamelyest megnyugtató halálmagyarázatának szilárd hite megsemmisült. A régi megnyugtató halálmagyarázat helyébe a halál egyetemes ténye mellé, ill. a megsemmisülés testi-lelki ténye mellé a meghalás egyedi testi-tudati elviselésének ténye-élménye-problémája került. Babits versének tán leglényegesebb vonása ennek megjelenítése. Amint ezt Németh G. Béla oly meggyőzően kimutatja, a vers valamennyi hasonlata, utalása, példázata a refrén sorából bontható ki: meg kell halni, meg kell halni! Ami az említett kiaknázatlan összevetést illeti, az a korábban elemzett Csuri-tanulmány eredményéből adódik. Tehát mindkét vers élményrétege igen korszerű egy bizonyos értelemben, ugyanakkor mindkettő a vallással kapcsolatos vonatkozások meghaladását jelenti. Németh G. Béla tanulmányának végső gondolat-sorát is vissza kell idéznünk, amelyben azt hangsúlyozza, hogy a halál etikai-filozófiai kérdéskörének tisztázására milyen nagy szükség lenne a magyar tudományban. Véleménye helyességét maga a XX. századi költészet igazolja, hiszen nincs olyan költőnk, ahol a kérdés kulcsára ne lenne szükség, említsük példaként akár Adyt, vagy még inkább Szabó Lőrinc *Huszonhatodik év* című remekművét.

Az elemzett tanulmányokon kívül még meg kell említenünk Rába György esszéjét (*Párhuzamok és eltérések a két vers struktúrája között*), amelyben a nagy vitát kiváltott elképzelés: a Kassák-vers szerkezeti megoldásai és a modern tudományok néhány korabeli elméleti elképzelése közötti összevetés számomra meggyőzőnek hat. Érdekes elemekkel szolgált Gáldi László verstani munkája (*A Babits-vers összehasonlító ritmikai elemzése*), valamint Vitányi Iván (*A két vers zenei struktúrája*) összehasonlító jellegű tanulmánya, amelyben szellemes, bár némileg erőltetett megoldásnak tűnik a zenei harmóniavilág funkciós rendjének és a két vers szerkezetének összekapcsolása.

A munkabizottság második, Szegeden tartott konferenciájának anyaga — mint már említettem — másféle szerkesztésben került az olvasók elé. Itt már a vitailések spontaneitása

nem követhető nyomon, helyette téma szerinti csoportosítás érvényesül. A kötet élén pszichológusok tanulmányai találhatóak. Nagy Márta rövid írásában egy nem is különösképpen pszichológiaiak tűnő elvi megfontolás alapján tekinti át a kijelölt négy novellát. Az elv magában a címben fellelhető: *A novellák elemzése az elfogadás — elutasítás dimenzióiban*. Kenneth Burke Yes (óda, komédia, tragédia, humor), ill. No (groteszk, szatíra, elégia, burleszk) típusai alapján kategorizál. A két csoport lényege a társadalmi igenlés és a társadalmi elutasítás magatartása. Érdekesebbnek tűnik Mérei Ferenc munkája (*Azonosítás és szerepcseré az Arabs szürkében*), amely Krúdy novellájának pszichológiai történéseit igyekszik megragadni. A két főszereplő különbsége indítja e történést. Az ezredes azonban néhány óra alatt áthidalja e különbséget már az evési szokások terén. Az azonosulás tehát sikerül. Mérei mint pszichológiai motívumot említi az elzúllás, az alantas élet örömei iránti vágyat. Végül is a leereszkedő azonosítás a szerepesere kezdetét jelenti. Itt következik Mérei szellemes magyarázata, amely az átváltozások ősi modelljére utal (pl. az Aranyaszamra). Az ezredes nemcsak ráhangolódik a kófic újságíró életformájára, de a kíváncsisággal összekapcsolódó vezeklés gondolatát magának az újságírónak a megsznása is követi. S ekkor következik a szivar, amely a visszaváltozást lenne hivatott biztosítani, azonban Mérei megjegyzi, hogy „ezt az emocionális áthangolódást az ezredes nem képes elfűjni a szivarfüsttel sem”. Mérei tehát a pszichológiai elemzés segítségével egy mesei modell modernebb, pszichológiai eszközökkel való megvalósítását emeli ki a Krúdy-novellából.

Két tanulmány [Kelemen Péter: *A szecesszió végső fázisa* és Fejér Péter: *I. Túl a szecesszió (Utolsó szivar az Arabs Szürkénél)*, *II. Túl a naturalizmuson (Barbárok)*], már a címekből láthatóan stílustörténeti vonásokra koncentrálnak. Kelemen néhány általános megjegyzésen túl mondattani sajátosságok alapján közelíti a művekhez, Fejér inkább az élményvilág szintjén mozog.

A kötet utolsó három nagy témakörében ismét szép számmal találkozhatunk olyan tanulmányokkal, amelyek strukturális vagy számszerű elemzésekkel közelítik meg a novellákat. Így például Voigt Vilmos (*Szegmentumszekvencia-típusok a négy novellában és ezek ideológiai konzekvenciái*) többek közt az egyik legfontosabb és legkérdésesebb problémára, a prózai művek bontására, szegmentálására irányítja rá a figyelmet. Érdekes módon nála is előkerül a Burke-féle Yes és No típus, legfeljebb ő optimista és pesszimista novelláról beszél. Viszonylag meggyőzőnek látszik szegmentum meghatározása, mely szerint egy egységnek tekint minden olyan szövegrészt, amelyben az író a cselekvő személy, a cselekvés ideje, a cselekvés színhelye és maga a cselekvés mint négy tényező közül legalább az egyiket nem változtatja meg. Sajnos, a bizonyító elemzések már nem eléggé áttekinthetőek.

Annál meggyőzőbb viszont Bécsy Tamás tanulmánya (*A szereplők strukturális viszonya és a közlés*), ugyanis a szereplők rendszerének táblázatos felírása jól értelmezhető, ugyanakkor a szereplők között fennálló kapcsolatokat típusát, jellegét is megjeleníti a grafikus megoldás.

Martinkó András (*Az elbeszélő rítusa az elbeszélő, a cselekmény, a tér és az idő vetületében*) izgalmas és fontos feladat megoldását, a prózai mű folyamatának mint folyamatnak a leírását tűzi ki célul. Módszerével kapcsolatban ugyanezt kell elmondanunk, mint Kecskés András esetében, ugyanis a többszemponútú kiindulás (cselekmény, tér, idő) alapvetően helyes, azonban a jelölés, a hullámvonalak nem képesek szimbolizálni azt, amivel a jelölésmódot Martinkó megterheli, ugyanis a prózai folyamat mint olyan, komplex és elvont folyamat bármelyik kiemelt rétegehez képest. Tulajdonképpen már az említett rétegekre való szétbontás sem könnyű, bár elvégezhető, ebben azonban negatív vagy pozitív elfordulást érezni, mi több, mindezt a síkban hullámvonalakon keresztül szemlélni, egyenesen képtelenség. Hiszen minden ábra akkor ér valamit, ha szemléletes, Martinkónál viszont a magyarázatokból általában elképzelése, elemzése jól érthető, az ábrák viszont felfoghatatlanok. (Persze ugyanezt a korábban említett ábrás megoldások nagy részénél is elmondhatjuk.)

A szemiotikai-szemantikai tanulmányok közül talán Karol Tomiš (*A novella jelentés-strukturájáról*) írását szeretnénk kiemelni, amely a sokat vitatott Kosztolányi-novella, a Caligula fő jellegzetességét, az ambiguitást, a jelentés és értelem dinamikusságát bizonyítja részletes szövegelemzéssel. Meglepő megoldást jelent Horányi Özséb (*Megfigyelések a filmre fordítás elméletéhez*) munkája, amely a négy novella filmi szöveggel átültetésének lehetőségeit elemelve, tulajdonképpen összehasonlító jellegű kutatásra vállalkozott.

Ezúttal a stilisztikai tanulmányok között is szép számmal akadnak statisztikus jellegű munkák. Talán Gáldi László (*Adalékok az irodalmi jelzőhasználatához*) tanulmányán kívül mind ide sorolható. Különösen fontosnak tűnik Zsilka Tibor kísérlete, amelyben — ellentétben az előző kötetben található Papp Ferenc-kísérlettel — a számításokat konkrét eredmények követik. Így a táblázatokon is mellékelt számításokból (szavak hossza, különféle szótagszámú szavak megterheltsége, mondatok hossza, mondatrészek gyakorisága) a szerző a következő megállapításokat nyeri: a huszadik századi irodalmi nyelv lirizálódásának statisztikus jelei a rövid szavak, szóalakok fokozottabb alkalmazása, a ritmus megjelenése, amely főleg a rövidebb

szavakból és rövidebb mondatokból következik, ugyanakkor pl. a melléknév gyakorisága az impresszionista stílus megjelenésére utal. Itt említenénk meg még Pomogáts Béla (*Mondatösszetétel és stílus*) írását, amely szintén egy viszonylag elhanyagolt témával, a prózai szintaktikával foglalkozik, természetesen a megadott négy novella kapcsán. Legérdekesebb eredményei Krúdy összetett mondatainak elemzéséből származnak.

A két kötet anyaga rendkívül nagy, így természetesen egy rövid recenzió keretében nem térhettünk ki minden tanulmányra. A cél nem is ez volt, inkább valamilyen rendszerezés lehetőségét fellelni a valóban sokféle területhez kapcsolódó és sokféle módszert alkalmazó írások között. Azt hiszem, ez se járt túlzott sikerrel, azon kívül, hogy néhány jellegzetes jelenség önként adódott a kötetek anyagában. Talán még annyit, hogy ha a második kötetben el is vész a vitaülés fonala, viszont a közreadott munkák a tematikus felosztásban jobban áttekinthetőek. Van ezenkívül még egy érdekes jelenség az utóbbi kötetben, mégpedig az, hogy az említett négy novella értelmezésében a szerzők, még ha oly különböző szempontjaik is vannak, mint a pszichológia, az irodalomtörténet vagy a stilisztika, a nehezebben megoldható kérdésekben is jóval közelebbi eredményekre jutottak (lásd Kosztolányi Caligulájának elemzéseit), mint a Kassák- vagy a Babits-vers esetében. Végezetül elmondhatjuk, hogy a két kötet közreadásával hasznos feladatot töltött be az Akadémiai Kiadó, azonban nem ártana a jövőben a rendkívül igényes külső kiállításához a sajtóhibák százalékarányát is hozzáigazítani.

Biernaczky Szilárd